

УДК 349.2

DOI 10.33244/2617-4154.4(17).2024.142-154

О. Є. Костюченко,

д-р юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: A09111975@i.ua

ORCID ID 0000-0002-8244-3563

ЗМІНА ПАРАДИГМИ У СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН). ЧАСТИНА 2: ЗМІСТ ТА ОБСЯГ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ПРАВ

Стаття присвячена аналізу сутності змісту й обсягу соціально-трудоових прав як складника соціально-економічних прав у їх співвідношенні із обмеженням прав чи зуженням прав у контексті матеріальних і ресурсних витрат держави. Обстоюється думка, що обмеження конституційних прав і свобод громадян у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного чи надзвичайного стану є пережитком радянської доби. Наголошується, що право та його стрижень справедливості у сполученні із концепцією колективізму вимагає усвідомлення того, що громадяни та їх об'єднання, зокрема через інститути громадянського суспільства, повинні колективно впливати на динаміку права як відображення справедливості в мірі права й свобод людини та громадянина. Індивідуалізм у обстоюванні прав і свобод є результативним тільки під час вирішення індивідуальних трудових спорів і не впливає на загальний стан законності й правопорядку у сфері праці. Індивідуалізм особи потрібен для реалізації її конкретних правових можливостей, що відповідають її потребам та інтересам. Тобто для реалізації можливостей у праві потрібні не тільки індивідуальні вольові дії, а й колективні. Аналіз сутності змісту й обсягу соціально-трудоових права переконує, що ресурсна та матеріальна база цих прав належить роботодавцю (основні та оборонні фонди) та працівнику (здібності до праці). Саме на основі матеріальної та ресурсної бази цих суб'єктів формуються фінансові спроможності держави, тому правові можливості обмеження конституційних прав і свобод громадян у сфері праці та сфері соціального захисту в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що закріплені в Конституції України, повинні відповідати інтересам працівників і роботодавців як юридично рівних суб'єктів. Ідеологічна основі обмеження соціально-трудоових прав громадян в умовах надзвичайного чи воєнного стану є рудиментом радянської епохи, що не відповідає ідеології та меті існування демократичної, правової, соціальної держави. Обґрунтовується, що тривалість воєнного стану в Україні, очевидно не залежить від одностороннього

волевиявлення Українського народу. Не заперечуючи факту актуальності та доцільності прийняття Закону України від 15 березня 2022 року «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», сьогодні назріли умови для переосмислення його положень з метою удосконалення законодавства в цій сфері. Щонайменше зміст та обсяг трудових і соціальних прав працівників переконує в потребі провести аналіз ефективності норм трудового права щодо організації трудових відносин в умовах воєнного стану та переосмислити, уточнити мету запровадження таких обмежень.

Ключові слова: право на працю, соціально-трудова права, конституційні права та свободи, обмеження прав, звуження прав, зміст права, обсяг права, трудове законодавство, держава, працівник, роботодавець, система загальнообов'язкового державного соціального страхування, воєнний стан.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну неминуче позначилось на переосмисленні громадянами ролі держави в їх повсякденному житті. Як показала практика в критичних ситуаціях, органи державної влади не завжди встигають своєчасно надати допомогу усім, хто її потребує, а отже, стратегія колективного виживання належно не виконує своїх функцій, а громадяни (сім'ї) упевнюються в тому, що їхнє виживання в критичній ситуації залежить від них самих. У контексті цієї статті ми мовимо не про виживання на межі життя й смерті внаслідок збройної агресії та її наслідків, а про роль держави в забезпеченні реалізації прав людини й громадянина «на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що охоплює достатнє харчування, одяг, житло» [1], що гарантовано статтею 48 Конституції України. Достатній життєвий рівень є мінімальним стандартом, що гарантований Конституцією України, водночас матеріальний і ресурсний обсяг цього стандарту далекий від достойного життєвого рівня. Різниця між достатнім і достойним у цьому випадку є визначальною.

Надмірні очікування громадян від держави, на наше переконання, обумовлені стереотипом про те, що держава має забезпечувати задоволення потреб громадян. Цей стереотип укорінився в суспільному житті в радянські часи, коли в умовах планової економіки щонайменше соціальне забезпечення громадян носило «аліментний характер» з боку держави, а захист інтересів громадян зводився до рішень держави. Саме тут коріниться проблема, яка полягає в нерозумінні або неусвідомленні гарантування державою прав у сенсі змісту прав і правових умов їхньої реалізації в контексті обсягу. Основне, що в сучасних умовах розвитку України держава створює умови для реалізації прав і свобод, зокрема й тих, які закріплені в Конституції України, а це не є рівнозначним державному забезпеченню здійснення конституційних прав і свобод людини й громадянина та інших прав, закріплених у законах України.

Варто наголосити, що на сьогодні в кризових умовах, як-от: воєнний або надзвичайний стан, держава залишає за собою право не лише встановити «окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [1], а й відступити від ряду своїх міжнародних зобов'язань, як це передбачено статтею 15 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [2].

*Костюченко О. С. Зміна парадигми у стратегії виживання
(на прикладі соціально-трудова відносин).*

Частина 2: зміст та обсяг соціально-трудова прав

Метою статті є аналіз сутності змісту й обсягу соціально-трудових прав як складника соціально-економічних прав у їх співвідношенні із обмеженням прав чи звуженням прав у контексті матеріальних і ресурсних витрат держави.

Виклад основного матеріалу. Не потребує доведення той факт, що кожен українець сьогодні забезпечує свою життєдіяльність залежно від можливостей, які він має або може реалізувати. Для більшості українців гостро стоїть проблема забезпечення достатнього рівня життя для себе та своєї родини, й українці по-різному втілюють свою стратегію виживання в сучасних умовах, зокрема: одні виживають за рахунок міжнародної підтримки та допомоги за межами України, інші – за рахунок міжнародної підтримки та допомоги в Україні, треті виживають за рахунок власної праці як за кордоном, так і в Україні, четверті виживають за рахунок власних (особистих чи сімейних) ресурсів і підприємницького хисту. У всіх випадках, незалежно від обраної стратегії виживання, у певний проміжок часу українці задаються питанням про роль держави в забезпеченні виживання нації та їх особисто як громадян, що своєю власною працею роками створювали економічну основу функціонування держави. Отже, настав час українському суспільству переосмислити правовий зв'язок держави й громадянина, зокрема в межах реалізації соціально-трудових.

За часи незалежності України вітчизняна юриспруденція сформувала стійке уявлення про: 1) право в демократичному суспільстві; 2) суб'єктивні права та юридичні обов'язки; 3) зміст прав і свобод людини й громадянина та їх обсяг; 4) неможливість скасування конституційних прав і свобод; 5) недопустимість звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод; 6) обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина.

Зупинимось на доктринальних підходах до вищенаведених правових явищ. Традиційно в теорії держави та права право розуміють «як засновану на уявленні про справедливість міру свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, яка у своїй основі склалася в процесі повторюваних суспільних відносин і визнається та охороняється державою» [3, с. 148]. Тобто право як інструмент демократичного суспільства закріплює свободи, що є цінностями для цього суспільства й визнаються ним як справедливі. Фактично уявлення про справедливість у цьому контексті є ключовим критерієм змісту та обсягу прав і свобод для конкретного суспільства.

Сталим для вітчизняною правової науки є й те, що «суб'єктивне право – це гарантована правом міра можливої або дозволеної поведінки особи. Воно належить суб'єкту незалежно від того, перебуває він у правових відносинах з іншими суб'єктами чи ні. До суб'єктивних прав належать фундаментальні демократичні права і свободи особи. Юридичний обов'язок – це вид і міра належної поведінки, яка встановлена законом. В основу суб'єктивного права покладено юридичне забезпечення можливості, а основу юридичного обов'язку становить закріплення необхідності» [3, с. 345]. Принциповим є те, що суб'єктивне право гарантується за допомогою реалізації правових можливостей, закладених у праві, тобто правові можливості можуть бути реалізовані тільки за допомогою вольової поведінки суб'єкта. Автоматично поза волею суб'єкта правові можливості не реалізуються.

Відповідно до абз. 5 п. 4 мотиваційної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 «зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру» [4]. Зміст прав і свобод нормативно визначає можливості доступу блага (матеріального та нематеріального), а обсяг прав і свобод є кількісним виміром блага.

Тобто людина, задовольняючи свої потреби у доступі до такого блага, як їжа, отримує це благо, реалізуючи свої правові можливості, що полягають у здатності самостійно забезпечити себе харчуванням або звернутися за допомогою, зокрема, до держави для забезпечення доступу до такого блага. Водночас, відповідно до абз. 2 частини першої статті 4 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», мінімально потрібний громадянам обсяг такого блага, як їжа, сьогодні в Україні вимірюється через державні соціальні нормативи – нормативи споживання [5] й тільки в разі якщо людина, реалізуючи свої правові можливості забезпечити себе харчуванням, не здатна отримати мінімально визначений державою обсяг цього блага, вона має право на допомогу з боку держави, адже, відповідно до статті 16 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів» [5]. Гарантоване державою забезпечення основних потреб громадян здійснюється через систему державної соціальної допомоги, наприклад державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям [6].

Цей приклад наочно демонструє, що, незважаючи на те, що, відповідно до абз. 1 частини третьої статті 8 Конституції України «норми Конституції України є нормами прямої дії» [1], пряма дія норм не закріплює увесь спектр умов і засобів у реалізації конституційного права чи свободи. Деталізація й конкретизація механізмів реалізації правових можливостей, визначених конституційною нормою, в переважній більшості забезпечується на рівні галузевого законодавства.

Потреба в належній реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина через інші закони, зокрема й галузеві, обумовлена тим, що «конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі» (абз. 4 п. 2.1. мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012) [7]. Під час створення таких організаційно-правових механізмів реалізації конституційних прав і свобод ключовим є те, що «відповідно до пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини, гарантії цих прав і свобод. Але, визначаючи їх, законодавець може лише розширювати, а не

звужувати, зміст конституційних прав і свобод та встановлювати механізми їх здійснення» (абз. 9 п. 2.2 мотиваційної частині Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018) [8].

Вищевикладене в поєднанні з частиною першою статті 22 Конституції України, в якій закріплено, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» [1], дає підставу стверджувати, що зміст та обсяг прав і свобод людини й громадянина в демократичній, соціальній, правовій державі закріплюється не лише на рівні Основного Закону, а й на рівні законів галузевих, які за своїм змістом повинні відображати ту міру прав і свобод людини й громадянина, незалежно від назви суб'єктів у галузевих правовідносинах, яка для цього суспільства є справедливою. Обсяг прав і свобод як їх кількісний вимір прямо залежить від матеріальної та ресурсної бази держави, суспільства, людства загалом, окремих індивідів та їх груп, якими вони правомірно розпоряджаються, зокрема відповідно до прийнятих у суспільстві правил поведінки. Тут варто наголосити, що формування, розподіл і використання матеріальної та ресурсної бази здійснюється як на рівні міжнародних договорів і угод, так і на рівні національного законодавства та договорів.

Отже, зміст і обсяг соціально-трудова прав як складника соціально-економічних прав визначається міжнародними договорами й угодами, у яких Україна бере участь, галузевим законодавством, нормативними угодами й договорами на рівні соціального діалогу, а також договорами й угодами між суб'єктами індивідуальних правовідносин.

Неможливість скасування конституційних прав і свобод закріплена в частині другій статті 22 Конституції України. Конституційний Суд України в абз. 4 п. 5.2 мотиваційної частини свого Рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, надаючи тлумачення названим конституційним положенням, сформулював таку правову позицію: «Скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація» [9]. У розрізі змісту й обсягу соціально-трудова прав важливим є те, що скасованими не можуть бути тільки ті права, які закріплені в Конституції України, водночас якщо конкретний обсяг прав не закріплений в Основному Законі, то він може бути переглянутий на рівні закону.

Наприклад, відповідно до частини першої статті 46 Конституції України «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1]. Тобто гарантованими є лише ті права, які поіменовані в конституційних нормах. Водночас сьогодні в Україні громадяни мають право на соціальну підтримку від держави й у інших випадках, наприклад право на державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям [6], право на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю [10] тощо. Зазначимо, що ті державні соціальні допомоги, які не належать до поіменованих у Конституції України, можуть бути скасовані (ліквідовані), адже вони не належать до гарантованих Конституцією України.

Недопустимість звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод Конституційним Судом України тлумачиться так: «Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням... Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена» (абз. 4 п. 5.2 мотиваційної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року) [9]. «Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики» (абз. 6 п. 4 мотиваційної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005) [4].

Тобто звуження змісту прав і свобод є зменшенням правових можливостей суб'єкта права. Наприклад, право на працю в своєму змісті охоплює й рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, а отже, скасування рівних можливостей громадян у виборі професії чи роду трудової діяльності зменшує правові можливості, закладені в праві на працю, й такого не повинно відбуватися. Зі свого боку не повинно мати місце й звуження обсягу конституційних прав і свобод у сфері праці, де, наприклад, кількісний показник права на відпочинок своїм обсягом містить дні щотижневого відпочинку й оплачувану щорічну відпустку. Звертаємо увагу на те, що кількісний вимір права на щорічну відпустку в календарних днях на рівні законів визначається Кодексом законів про працю України [11] та Законом України «Про відпустки» [12], і недопустимість звуження обсягу такого права в кількісному вирізі календарного проміжку часу не охоплюється обсягом конституційного права на відпочинок.

Як приклад, проаналізуємо частину третю статті 46 Конституції України щодо обсягу поіменованих прав охоплених правом на соціальний захист, а саме: «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [1]. Ця норма є бланкетною, тобто вона відсилає до інших законів, а вже на них не поширюється неможливість звуження обсягу прав. Відповідно, зміст права на пенсію охоплюється конституційним правом на соціальний захист і не може звужуватися, а обсяг права на пенсію та інших непоіменованих прав може бути звужений (зменшений). Також важливо наголосити, що рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму в кількісному виразі гарантований виключно для тих виплат і допомог, які є основним джерелом існування. Тобто за наявності в особи інших джерел існування, крім соціальних виплат і допомог, обсяг поіменованих прав у сфері соціального захисту для цієї категорії громадян може бути звужений відповідними законодавчими положеннями.

Конституція України в статті 64 закріплює перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені навіть у разі запровадження воєнного або надзвичайного стану. Зміст зазначених конституційних положень свідчить, що соціально-трудова права громадян, закріплені в статтях 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50 в умовах воєнного чи надзвичайного стану,

*Костюченко О. С. Зміна парадигми у стратегії виживання
(на прикладі соціально-трудова відносин).*

Частина 2: зміст та обсяг соціально-трудова прав

можуть бути обмежені. Конституційні права та свободи громадян у сфері праці, як-от: конституційне право на працю та право на страйк, одними з перших були обмежені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», про що, відповідно, і зазначено в частині другій статті 1 названого Закону [13]. На сьогодні склалась така ситуація, що виконання вимог частини другої статті 64 Конституції України стосовно зазначення строку дії обмежень виконано, адже обмеження діють на період воєнного стану, але в часовому вимірі строк запроваджених обмежень невідомий. Це пояснюється тим, що строки скасування або припинення воєнного стану потрібно розглядати як юридичний факт – подію, настання якої прямо не пов'язано із волею Українського народу або вітчизняних органів влади.

Аналіз статті 64 Конституції України свідчить, що конституційні права громадян, які реалізуються через механізми правового регулювання трудових і соціально-забезпечувальних відносин в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть змінюватися у бік обмежень. Водночас для повноти сприйняття соціально-економічних наслідків для населення таких обмежень наведемо наявні на сьогодні в умовах воєнного стану статистичні дані щодо структури доходів населення. Так, 2020 року структура доходів населення у відсотках була такою: заробітна плата становила – 45,3 %; соціальні допомоги та інші одержані поточні трансфери – 33,8 %; прибуток і змішаний дохід – 18,3 %; одержані доходи від власності – 2,6 % [14, с. 73]. До того ж структура витрат і заощаджень населення 2020 року була такою: придбання товарів і послуг – 87 %; поточні податки на доходи, майно та інші сплачені трансфери – 10,3 %; приріст фінансових і нефінансових активів – 1,6 %; сплачений дохід від власності – 1,1 % [14, с. 73].

Припускаємо, що відсоткове співвідношення наведених показників за період дії воєнного стану змінилось, але навряд значно підвищились доходи від власності – «первинні доходи, які одержують власники фінансових і нефінансових активів (землі, майнових прав тощо) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. Вони охоплюють: дивіденди, відсотки від акцій, внесків та договорів оренди земельних ділянок та майна; доходи населення від власності на землю; відсотки за вкладками, отримані від банків фізичними особами» та прибуток і змішані доходи – «дохід, який одержується фізичними особами в результаті виробничої діяльності за виключенням витрат, пов'язаних із її здійсненням» [15].

Статистика свідчить, що переважна більшість населення забезпечує своє життя власною працею, зазвичай отримуючи заробітну плату чи суми винагороди за виконання робіт та надання послуг або соціальні допомоги чи страхові виплати у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, фонди коштів якої сформовано переважно за рахунок сплати єдиного соціального внеску, який нараховується на заробітну плату та суми винагороди фізичним особам за виконання робіт чи надання послуг за цивільно-правовими договорами.

Аналіз структури доходів населення, порівняно із структурою витрат і заощаджень, доводить, що реалізація конституційних прав і свобод у сфері праці та соціального захисту є основою життєдіяльності в Україні. Попри це, положення статті 64 Конституції України свідчать, що соціально-трудова права як гарантована Конституцією України основа життєдіяльності, добробуту, виживання громадян руйнується внаслідок

запровадження в державі воєнного або надзвичайного стану. Це вказує на неспроможність Основного Закону України гарантувати громадянам можливість будувати їх стратегію виживання, у надзвичайних ситуаціях, на основі сталості правових умов реалізації трудових і соціальних прав, закріплених у Законі, що має найвищу юридичну силу.

Для повноти викладу матеріалу варто наголосити, що не всі соціально-трудова права, які беруть витоки з конституційних прав і свобод людини та громадянина, на сьогодні зазнали обмежень. З 24 березня 2022 року¹ чинні обмеження прав і свобод, закріплених у статтях 43 та 44 Конституції України, в обсягах обмежень, визначених Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [13]. Водночас наведений вище аналіз реального стану забезпечення життєдіяльності (виживання в умовах війни) громадян в Україні на основі конституційних прав і свобод у сфері праці та соціального захисту з акцентом на правові можливості обмеження таких прав в умовах воєнного або надзвичайного стану розкриває загальнодержавний підхід до побудови стратегії виживання населення в кризових умовах.

Важливо звернути увагу на те, що застосовані сьогодні обмеження конституційних прав і свобод громадян у соціальній та трудовій сферах переважно зводяться до реалізованих державою можливостей обмежити не зміст, а обсяг права. Принциповим є те, що зміст трудових прав у контексті міри (норми) праці як співвідношення робочого часу та часу відпочинку, а також кількісний вираз оплати процесу праці працівника зосереджуються виключно на матеріальній і ресурсній базі працівника та роботодавця, навіть якщо роботодавцем є держава.

Фактично здатність до праці працівника належить тільки йому, а кошти на оплату праці належать роботодавцю. Економічний інтерес держава від реалізації громадянами права на працю полягає в отриманні податкових надходжень, але реальною матеріальною базою для отримання податків є основні й оборотні фонди роботодавця та товари, роботи, послуги, створені власною працею працівників. Щодо соціального ефекту для держави, реалізація права на працю нерозривно пов'язана з державною політикою зайнятості населення, де зменшення рівня безробіття оцінюється як позитивний економічний і соціальний ефект. Стосовно ряду прав у сфері соціального захисту, закріплених у Конституції України, зазначимо, що відповідні державні фонди коштів формуються через систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, які останні роки фінансово забезпечуються переважно за рахунок єдиного соціального внеску, який сплачує економічно активне населення України.

На наше переконання, сучасний загальнодержавний підхід до реалізації громадянами соціально-трудова права як основи їх виживання в умовах воєнного стану є неправильним, адже запровадження обмеження прав і свобод у сфері праці та соціального захисту фактично руйнують сталість правових умов їхньої реалізації. Тому до скасування або припинення воєнного стану потрібно переосмислити соціальний та економічний ефекти від запровадження обмежень прав у соціально-трудова сфері і запропонувати варіанти вдосконалення законодавства в цьому напрямі. Після скасування або припинення воєнного стану варто вдосконалити законодавство в такий спосіб, щоб унеможливити

¹ Дата набрання чинності Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

обмеження соціально-трудова права, які не мають належного соціального й економічного ефекту, зокрема щодо попередження, уникнення, мінімізації та усунення наслідків надзвичайного чи воєнного стану. Потрібно відійти від радянських клішів у державній політиці забезпечувати інтереси окремих соціальних груп за рахунок обмеження прав і свобод громадян, що, власне, працює формують фінансово-економічну базу функціонування держави, зокрема й її органів влади.

Отже, матеріальна та ресурсна база соціально-трудова права громадян належить роботодавцеві та працівникам, а не державі, й тому ці права не повинні обмежуватися. Кількісні виміри трудова права (обсяг права) працівників, що працюють на роботодавця державної чи комунальної форми власності, не відрізняються від обсягу права працівників приватного сектору економіки. Роботодавці в державному, комунальному та приватному секторах економіки не відрізняються нічим з позиції формування матеріальної та ресурсної бази трудова правовідносин. Сьогодні частина державних коштів спрямовується на покриття нестачі коштів Пенсійного фонду України, проте запровадження обмежень права на соціальний захист має базуватися на чітких наукових соціально-економічних обґрунтуваннях.

Висновки. 1. Право та його стрижень справедливості в сполученні із концепцією колективізму вимагають усвідомлення того, що громадяни та їх об'єднання, зокрема через інститути громадянського суспільства, повинні колективно впливати на динаміку права як відображення справедливості в мірі права та свобод людини й громадянина. Індивідуалізм у обстоюванні права і свобод є результативним тільки під час вирішення індивідуальних трудова спорів і не впливає на загальний стан законності й правопорядку у сфері праці. Індивідуалізм особи потрібен для реалізації її конкретних правових можливостей, що відповідають її потребам та інтересам. Тобто для реалізації можливостей у праві потрібні не тільки індивідуальні вольові дії, а й колективні.

2. Аналіз сутності змісту й обсягу соціально-трудова права переконує, що ресурсна та матеріальна база цих права належить роботодавцю (основні й оборонні фонди) та працівнику (здібності до праці). Саме на основі матеріальної та ресурсної бази цих суб'єктів формуються фінансові спроможності держави, тому правові можливості обмеження конституційних права і свобод громадян у сфері праці та сфері соціального захисту в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що закріплені в Конституції України, повинні відповідати інтересам працівників і роботодавців як юридично рівним суб'єктам. Ідеологічна основа обмеження соціально-трудова права громадян в умовах надзвичайного чи воєнного стану є рудиментом радянської епохи, що не відповідає ідеології та меті існування демократичної, правової, соціальної держави.

3. Тривалість воєнного стану в Україні, очевидно, не залежить від одностороннього волевиявлення Українського народу. Не заперечуючи факту актуальності та доцільності ухвалення Закону України від 15 березня 2022 року «Про організацію трудова відносин в умовах воєнного стану», сьогодні назріли умови для переосмислення його положень з метою вдосконалення законодавства в цій сфері. Щонайменше зміст та обсяг трудова і соціальних права працівників переконують провести аналіз ефективності норм трудова права щодо організації трудова відносин в умовах воєнного стану та переосмислити, уточнити мету запровадження таких обмежень.

*Костюченко О. Є. Зміна парадигми у стратегії виживання
(на прикладі соціально-трудова відносин).
Частина 2: зміст та обсяг соціально-трудова права*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Голос України*. 2001. № 3. 10 січня.
3. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
4. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>
5. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
6. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 290.
7. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>
8. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-п/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>
9. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>
10. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 33–34. Ст. 404.
11. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.

12. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.
13. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-ІХ. *Офіц. вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1634.
14. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 444 с.
15. Методологічні пояснення. URL : https://donetskstat.gov.ua/statinform1/nac_rah4.php

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950. *Holos Ukrainy*. 2001. № 3.10 sich.
3. Zahalna teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in. ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2009. 584 s.
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 zhovtnia 2005 roku № 8-rp/2005 u spravi za konstytutsiinymy podanniamy Verkhovnoho Sudu Ukrainy ta 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv tretoho, chetvertoho punktu 13 rozdiluv XV «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro zahalnoobov'iazkove derzhavne pensiine strakhuvannia» ta ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny tretoi statti 11 Zakonu Ukrainy «Pro status suddiv» (sprava pro riven pensii i shchomisniachnoho dovichnoho hroshovoho utrymannia). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>
5. Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii : Zakon Ukrainy vid 05.10.2000 № 2017-III. *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 48. St. 409.
6. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu malozabezpechenym simiam : Zakon Ukrainy vid 01.06.2000 № 1768-III. *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 35. St. 290.
7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 12 kvitnia 2012 roku № 9-rp/2012 u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>
8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 travnia 2018 roku № 5-r/2018 u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 12 rozdiluv I Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» vid 28 hrudnia 2014 roku № 76-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 veresnia 2005 roku № 5-rp/2005 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 92, punktu 6 rozdil X «Perekhidni polozhennia» Zemelnogo kodeksu Ukrainy (sprava pro postiine korystuvannia zemelnymy diliankami). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>

10. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu osobam, yaki ne maiut prava na pensiiu, ta osobam z invalidnistiu : Zakon Ukrainy vid 18.05.2004 № 1727-IV. Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 33–34. St. 404.

11. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII. Vidom. Verkhovnoi Rady URSR. 1971. №50. St. 375.

12. Pro vidpustky : Zakon Ukrainy vid 15.11.1996 № 504/96-VR. Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. № 2. St. 4.

13. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2136-IX. Ofits. visnyk Ukrainy. 2022. № 31. St. 1634.

14. Statystychni shchorichnyk Ukrainy za 2021 rik. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2022. 444 s.

15. Metodolohichni poiasnennia. URL : https://donetskstat.gov.ua/statinform1/nac_rah4.php

O. Ye. KOSTIUCHENKO. PARADIGM SHIFT IN SURVIVAL STRATEGY (ON THE EXAMPLE OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS). PART 2: CONTENT AND SCOPE OF SOCIAL AND LABOR RIGHTS

The article is devoted to the analysis of the essence of the content and scope of social and labor rights, as a component of socio and economic rights in their relation with the restriction or narrowing of rights in the context of material and resource expenditures of the State. There is the opinion defended in the article that the restriction of the constitutional rights and freedoms of citizens in the field of labor and social protection in the conditions of martial law or a state of emergency is a relic of the Soviet era. It is emphasized that law and its core – justice, in combination with the concept of collectivism, requires the awareness that citizens and their associations, in particular through civil society institutions, should collectively influence the dynamics of law as a reflection of justice in the degree of human and civil rights and freedoms. Individualism in defending rights and freedoms is effective only in resolving individual labor disputes and does not affect the general state of law and order in the field of labor. Individualism of a person is necessary for the realization of his or her specific legal capabilities that meet his/her needs and interests. That means, the realization of opportunities in law requires not only individual volitional actions, but also collective ones. Analysis of the essence of the content and scope of social and labor law convinces that the resource and material base of these rights belongs to the employer (fixed and defense funds) and the employee (ability to work). It is on the basis of the material and resource base of these entities that are forming the financial capabilities of the state, therefore, the legal possibilities of restricting the constitutional rights and freedoms of citizens in the field of labor and social protection in the conditions of martial law or a state of emergency, which are enshrined in the Constitution of Ukraine, must meet the interests of employees and employers as legally equal

*Костюченко О. Є. Зміна парадигми у стратегії виживання
(на прикладі соціально-трудових відносин).*

Частина 2: зміст та обсяг соціально-трудових прав

subjects. The ideological basis for the restriction of social and labor rights of citizens in a state of emergency or martial law is a vestige of the Soviet era, which does not correspond to the ideology and purpose of the existence of a democratic, legal, social state. It is substantiated that the duration of martial law in Ukraine obviously does not depend on the unilateral expression of the will of the Ukrainian people. Without denying the relevance and expediency of adopting the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations under Martial Law" of March 15, 2022, today the conditions are ripe for rethinking its provisions in order to improve legislation in this area. At the very least, the content and scope of labor and social rights of employees convince us that it is necessary to analyze the effectiveness of labor law norms regarding the organization of labor relations under martial law and rethink and clarify the purpose of introducing such restrictions.

Keywords: *right to work, social and labor rights, constitutional rights and freedoms, restriction of rights, narrowing of rights, content of law, scope of law, labor legislation, state, employee, employer, system of mandatory state social insurance, martial law.*

Стаття надійшла до редколегії 4 жовтня 2024 року